

PATRIK BAUDRY, *Une sociologie du tragique. Violence au quotidien*, Paris, Editions du CERF, 1986

Secolul al XIX-lea a fost în gîndirea socială europeană secolul evoluționismului. Mitul marelui oraș și mitul industrialismului dogoreau pînă departe în jungla americană și în pustiu-rile arabe. Societatea de masă creștea revărsînd peste eroiala naturală a planetei colosale încrengături de structuri și funcții artificiale. Se năștea imaginea din care s-a hrănit evoluționismul: aceea a mișcării de la forme simple către forme tot mai complexe, de la compoziții omogene către structuri tot mai eterogene. O lege s-a spus și, iată, sîntem atrași astăzi spre bănuiala că nu era vorba despre o lege, că așa-numita „lege” ieșise din părerea aprinsă a omenirii urbane. În ultima vreme, științele umanului se precipită să depună mărturii pe dos: cele croite de om, începînd cu marile aglomerații urbane și sfîrșind cu tipul global de societate, au înaintat în tot acest timp de la eterogen către omogen. Sub surpriza unei asemenea mărturii teoretice slă și cartea lui P. Baudry. Trecerea de la societățile tradiționale către cele moderne, ne lasă Baudry să înțelegem, infirmă legea evoluției de la forme omogene la forme eterogene „Pierderea ritualurilor întreține pierderea diferențelor (...). Nu mai este vorba despre o armonie contradictorială, ci despre un *consens fundizat*. Violența nu mai este exteriorizată, ci interiorizată. Diferențele nu mai sînt recunoscute, ci negate, inecate într-un conformism teoretizant dizolvate în mase siderate. Nu mai este vorba despre o destrucție utilă, despre o dezordine fecundă, despre o existență „homeopatică” a violenței, avînd ca scop realizarea unei protecții în raport cu efectele ei primejdioase, răspunzînd necesității de a le converti în forțe socializatoare, ci despre autodistrugere” (p. 30-31). Iată-ne dar în fața unei neobișnuite alternative: fie acceptăm că legea socolită universală, a înaintării de la omogen la eterogen, nu este o lege universală a evoluției (de vreme ce societatea umană i se sustrage), fie, în caz contrar, admitem că mișcarea societății europene în ultimii 200 de ani se susține acțiunii acestei Legi, nu este adică de tip evolutiv, fiind mai degrabă o mișcare recesivă, acumulînd toate consecințele încălcării unei legi cosmice obiective. *Tertium non datur*. Ar fi posibil un fapt de o asemenea amploare precum acela al încălcării direcției unei legi obiective? N-ar fi nici primul exemplu și, probabil, nici cel mai dramatic. Fenomenul încălcării sistematice a legii fertilității descreșcînde a ecosistemelor are, de acum, o durată de peste 50 de ani și o extensie semiplanară. Ar fi un alt exemplu, în care omenirea acționează, cu toate forțele ei, împotriva unei legi cosmice. Fenomenul încălcării colective a legilor cosmice s-a ivit și a căpătat extensie din momentul în care civilizația europeană a creat un regim de autonomie timpului istoric față de timpul cosmic. Din acel moment s-a creat și posibilitatea ca legea istorică să acționeze „de-a curmezișul” legii cosmice. Efectul este o rezultantă cu semn negativ. Societățile civilizate, cele europene în primul rînd, au ajuns să atîrne toate de un lăruș: tentația *Antinaturii*. Actul violenței și evenimentul morții reprezintă biruința naturii în lăuntru culturii și a socialului. Cum ne raportăm la violență și la moarte constituie, de aceea, una dintre problemele cheie pe care trebuie s-o rezolve societatea (O problemă tot atît de importantă ca și aceea economică, bunăoară). „Violența nu este numai ceea ce distruge sau ceea ce amenință (...). Toate societățile se folosesc în mod necesar de violență pentru afirmarea vieții”. R. Girard a cercetat cu remarcabile rezultate ceea ce a numit „violență fondatoare și rituală”, prezentă în orice societate *. Miturile întemeierii mărturisesc toate despre puterea societăților tradiționale de a transfigura *violenta oarbă* într-o *forță întemeietoare*, care, în loc de a distruge, *armonizează diferențele fără a le desființa*, inaugurează principiul dinamic, ordonator, al unei societăți. *Logos spermaticos* din mitologia creștină este expresia unei asemenea violențe transfigurate, devenită principiu dinamic și structurant al ordinii universale (*logos arhitekton*). O asemenea violență fondatoare are o natură duală — distruge și ordonează totodată, întreține viul și predispuie spre ordine și coerență, creează unitatea și întemeiază diferențele. În viziunea acestei violențe întemeietoare, libertatea este în esența ei inegalitară, presupune diferență și ierarhie. Toate miturile arhaice ale întemeierii se referă la un asemenea principiu. Violența se dovedește fastă cu condiția de a fi ritualizată, subliniază P. Baudry (p. 27). „Violența rituală lichidează angoasa morții, calmează tensiunile și conflictele, expurgă violența comunității (...) acționează prin și pentru social” (p. 12). Condiția absolut esențială ca violența să acționeze ca o forță constructivă și diferențioare, ierarhică, în societate, este ca întreaga colectivitate să aibă liber acces la ea, sub formă ritualizată. Or, constată P. Baudry, *societatea modernă* blochează accesul colectiv la manipularea violenței. Aceasta este marea turnantă a trecerii de la tradițional la modern. În societatea modernă „puterea se afirmă ca delințătoare a monopolului violenței și pe măsură ce și rafinează controlul asupra vieții sociale, ritualitatea slăbește iar societatea se deteriorează.

* cf. R. Girard, *Le Violence et le Sacré*, Paris, Grasset, 1972.

Evadată din sistemul sacrului, în sinul căruia comunitatea arhaică o ținea sub supraveghere, scăpată de constrîngerile schimbului simbolic, puterea își instaurează dominația ținînd socialul la distanță față de moarte și violență. Împiedicat să ia parte la violență, socialul este alungat din locurile în care reușea să se construiască. Prin aceasta este generată atomizarea socială” (p. 13) iar *principiul ierarhiei și al diferențelor se retrage din lume*. Trecerea de la societățile tradiționale la cele moderne s-a făcut printr-o profundă răsturnare, în urma căreia socialul a fost împins într-o stare de atomizare și, deci, de sporită entropie. Contra unei viziuni aplatizate a unei continuități istorice de la societățile tradiționale la societățile moderne, poate fi subliniată o răsturnare a situației în raporturile puterii și ale socialului cu violența și moartea. O *primă etapă a acestei răsturnări este confiscarea morții și a violenței de către putere*” (p. 22). P. Baudry examinează, în toate expresiile sale, esența acestei schimbări a statutului antropologic al violenței în trecerea de la tradițional la modern. Folosind metoda comparativă și hermeneutica riturilor el consemnează diferențele calitative dintre cele două tipuri de societăți în ceea ce privește raportarea la violență și la moarte. Analizînd „șeferia indiană” în America de Sud, P. Clastres vorbește despre „intuiția” pe care o au societățile tradiționale în legătură cu primejdiile ecluziunii statului și a tentației pe care o are puterea de a se autonomiza de comunitate. Pentru a contracara „izolarea puterii” cu grave consecințe, între care, cum subliniază Baudry, cea mai primejdioasă este „confiscarea violenței”, societățile arhaice au grijă să păstreze puterea „închisă” într-un sistem de supraveghere. P. Baudry subliniază că „această preștiință a primejdiilor puterii nu-i caracterizează doar pe indienii din America de Sud: o regăsim ușor azi în neîncrederea și ironia care nu sînt niciodată absente din atitudinile de respect ale modernului. Ceea ce lipsește azi sînt mijloacele sociale de a constrînge puterea la reciprocitate, de a o împiedica să manipuleze societatea și să-i devină leader altfel decît prin indiferența obosită la discursurile sale ...” (p. 23). Dar să urmărim mai îndeaproape analiza comparativă pe care o face P. Baudry temei violenței în societățile tradiționale și în cele moderne. Din perspectiva acestei teme, sacrul nu apare numai ca „teritoriu de gesturi și cuvinte excepționale”, nici numai ca o experiență care permite „ridicarea deasupra existenței profane”, ci „reluînd expresia lui Roheim, un delir «bine fondat» o manieră de a rosti societatea și de-a pune în funcțiune existența împreună. Sacrul este un sistem de canalizare a violenței și de integrare culturală a morții, îngăduind violenței și morții să existe prin social și pentru el. Forța colectivului este aceea care se organizează și se dinamizează sub forma sacrului, a mitului și a ritualului (...). Acolo unde domină rațiunea, altfel spus, unde fantezia este relegată primitivității, copilăriei, nebuniei (...), acolo unde ea este supusă legii sau, mai subtil, normei, spațiul social explodează: violența trece în minile grupurilor dominante, care se preschimbă în specialiști ai interpretării, ai remediilor și gestiunii sale” (p. 23—24). Așadar, diferența dintre societățile tradiționale și cele moderne în privința modului de raportare și de folosire a violenței constă în aceste cîteva trăsături: **a.** Societățile tradiționale folosesc sacrul și ritualul ca principale mijloace de participare colectivă la violență și la moarte; **b.** Societățile moderne se desacralizează și desființează ritualurile participării colective la violență și la moarte; **c.** În schimbul acestora, societățile moderne îngăduie puterii să se autonomizeze și să confişte raporturile cu violența și cu moartea; **d.** Raportarea la violență nu mai este colectivă, ci intră în monopolul puterii. Grupurile de putere își adjudecă specialitatea interpretării, gestiunii și remediilor la problema violenței și la aceea a morții. Cu aceasta s-a instalat marea răsturnare a statutului antropologic al violenței și al morții în societățile moderne. „Sacrul, precizează Baudry, nu este numai un ansamblu de superstiții (...), nici doar un ecran pe care-ți proiectezi delirurile pentru a le «depăși», ci locul unei înfruntări cu celălalt, diferit, locul recunoașterii alterității, altfel spus, sacrul este ocazia de a crea o armonie socială contradictorială (...). De aceea, este necesar să ne abținem ca, în înțelegerea socialului arhaic, să exportăm ideile occidentale de pace și reconciliere, confundînd armonia cu consensul egalitar. Armonia de care este vorba aici constă dintr-o «punere în funcțiune convenabilă a diferențelor și a contrariilor»” (p. 25). Cauza care explică abilitatea societății tradiționale de a îngrădi puterea între anumite limite este un anumit tip de structură socială. Această capacitate este „un efect al structurării sociale arhaice în cadrul căreia forma rituală este determinantă”. Ritualitatea socialului ar fi, în explicația lui Baudry, cauza eficientă a limitării impuse „instanțelor controlului social”. ...«Conexiunea la social» a puterii, peste tot lizibilă, în ceremoniile investiturii, în riturile regenerării, în riturile de inversiune, în organizarea funeraliilor depozitarilor puterii — explică faptul că, deși autoritară, puterea n-are mijloace de a constrînge grupul să i se supună. Universul regulii este acela al reciprocității, al schimbului simbolic spre care se deschide violența rituală. Căci, departe de orice idealism aplatizant cu privire la «bunii sălbaticii» și totodată împotriva părerii răspîndite asupra nocivității violenței, se poate înțelege că aceasta poate fi fastă cu condiția de a fi ritualizată. Violența trăită prin social și pentru el, adică violența care-și găsește ea însăși propriile limite — în loc de a fi limitată de către o instanță suprapusă ei sub pretextul protecției —,

întărește solidaritatea, articulează diferențele, face dinamice distanțele, determină contrariile să coexiste, organizează complementaritatea « distanțelor absolute » la care sînt situați membrii grupului (...). Totul se petrece ca și cum ar fi vorba despre menținerea puterii la vedere, nici prea departe, nici prea aproape, încît să nu poată evada din sistemul de reciprocitate (...). Contra riscului ireversibilității sale, contra primejdiei unei puteri aflată totodată pretutindeni și nicăieri, care ar deveni invizibilă, nesesizabilă, se apără societatea ritualului” (p. 27). Concluzia lui P. Baudry în ceea ce privește rolul ritualității este dincolo de orice echivoc „Ritualitatea dă forță colectivului, leagă oamenii între ei, favorizînd mecanismele de circulație și de reversiune, împiedicînd apariția unei puteri, care ar acumula bunurile, ar manipula semnele, ar monopoliza controlul social” (p. 28).

Societățile arhaice nu sînt „exemple ale unui Eden primitiv fără conflicte și tensiuni”. De aceea, subliniază Baudry, este inutil să facem din ele „ilustrări ale teoriilor occidentale”. „Avem de-a face cu societăți în tensiune, coerente și diversificate, plurale și solidare, în care puterea, contrar opiniilor lapidare care nu știu s-o definească altfel decît ca pe un organ de coerciție, este pusă în serviciul grupului și contribuie la solidaritatea organică” (p. 28—29). Un exemplu de solidaritate care „unește puterea cu socialul” este sacrificiul preotului la Dinka (Maitre de la Lance): „Cînd simte că forțele-i deserece el cere să fie îngropat de viu”. Moartea naturală a preotului ar fi un dezastru: „O distincție se stabilește aici între « viața individuală » a preotului pe care grupul i-o retrage și « viața sa publică », cea care întreține colectivitatea și care nu trebuie s-o părăsească în momentul morții preotului”*. Dacă structura societății tradiționale este rezemată pe ritualizarea violenței și a morții este evident că o pierdere a ritualurilor angajează o „pierdere a diferențelor” și, deci, un mers răsturnat în raport cu acțiunea legii evoluției de la omogen la eterogen. Socialul pierde controlul diferențelor pe care puterea ajunge să le manipuleze. Puterea scapă din sistemul sacrului, „evadează din sistemul obligațiilor reciproce”. „Dobîndind autonomie, ia în « stăpînire » ritualurile, de la participarea activă, la desfășurarea, ori, alterarea sensului lor și pînă la interdicția sau suprimarea lor. Deritualizarea echivalează cu o desocializare: absența ritualurilor este absența locurilor în care societatea găsea să se construiască. Este deschis astfel drumul către o socializare autoritară, de sus, prin care puterea recompune socialul atomizat. Pe măsură ce puterea participă mai activ la ritualuri, partea socialului diminuează” (p. 31). Există nenumărate exemple privind diversiunea puterii în legătură cu violența socială. Cel mai concludent se referă la „instituiția Bufonului curții în Evul mediu”. Acesta „eliberează regele de grotescul său și deturneză asupra lui însuși deriziunile care altfel ar ajunge să se exercite contra puterii adevărate. În plus, făcînd demonstrația a ceea ce ar fi o putere inversată, ridicolă, diformă, bufonul legitimează ordinea stabilită și « abolește posibilitatea de a concepe o alternativă acceptabilă »”***.

Mecanismul dublului de care se servește adevărata putere poate funcționa pe scene istorice vaste în raporturile puterii centrale cu puterea delegată care, poate prelua funcțiile unei „puteri inversate, ridicole, diforme”, astfel încît puterea centrală nu mai apare în lumina ei adevărată — de manipulare a violenței —, ci în lumina contrastului, care-i conferă o „falsă legitimitate”. „Delegarea unui dublu pentru a mima moartea sa reală sau simbolică, permite puterii să joace și comedia renașterii sale purificate. În realitate, cum arată Baudry, întregul joc servește puterii pentru a se sustrage progresiv din schimburile cu socialul, din schimburile simbolice care asigură solidaritatea socială reală (organică). Există și situații în care o asemenea „inversiune socială” nu anulează „expresia socială a violenței”. „Carnavalurile și sărbătorile medievale, prin chiar excesul și turbulența lor, jensează încă apariția unei puteri care ar monopoliza violența” (p. 33). P. Baudry găsește semnele inversării statutului antropologic al violenței și al morții în situații speciale cum ar fi și acel „cult al suvenirului pe care-l inventează cimitirul modern”. Acest cult „fixează morții în durată în loc de-ai face înțeles în diferența lor, așa cum ritualitatea ciclică o îngăduia. Praznicile cu morții, cărora li se dă de băut și de mîncat, dispar: adică dispăre o tehnică de a roști, de a trăi articularea ei [a morții] cu viața” (p. 34).

P. Baudry examinează strînsa dependență dintre procesul de atomizare socială și procesele de dispariție și suprimare a sărbătorilor, de interdicție a ritualurilor și de epurare a ceremoniilor. Consecința acestui proces este separarea sacrului de profan. „Intelectualii și justiția statului conlucrează pentru a neutraliza colectivul, a-l dizolva în logica individualismului. Sărbătorile « păgine » sînt prohibite, socialul se află deposedat de timpul cotidianității sale, pus sub supraveghere și girat de specialiști care orientează alegerile și modifică percepțiile atât politice, cît și pe cele senzoriale. Spre sfîrșitul Evului Mediu nu mai este « adunarea poporului întreg » aceea care deține funcția tribunalului, procesele sînt transformate în scene

* cf. C. V. Thomas, *Anthropologie de la mort*, Payot, 1975, p. 372.

** cf. G. Balandier, *Le Pouvoir sur scenes*, p. 75, apud Baudry, p. 32.

de opoziție între « societate » (...) și indivizii vinovați. Crima nu mai trebuie să suscite interesul socialului, ea devine afacerea unei puteri separate care în numele său definește culpabilitatea și raționalizează răzbunarea. (...). Individualizarea crimei transformă raportul cu violența : un proces de culpabilizare generalizată se angajează în măsura în care oricine este condus să ucidă în celălalt o parte neimpărtășită din sine însuși, acea parte care este convenabil să fie perpetuu reprimată. Pedeapsa cu moartea nu mai este sacrificiu arhaic, ea este elementul unei strategii contra socialului ; ea nu mai permite să trăiești dezordinea și s-o înțelegi asociind-o dinamismului social. Monștrii nu-și mai au locul în spațiul comunitar : ei sint respinși într-o absurditate căreia mai târziu psihiatria îi va defini patologiile (...). Ridicarea individului este cea care semnaleză fractura legăturii sociale, vizibilă peste tot, în mecanismele juridice, în reorganizarea vieții familiale, în manierele de servire a mesei, în relegarea morților în defuncți, în noile toleranțe care se vor preciza în secolul al XIX-lea'' (p. 35). Dispariția sau suprimarea sărbătorilor (fie prin interdicția ceremonialului, fie prin reorientarea cadrului sărbătorii în raport cu funcțiile și conținuturile puterii), epurarea ceremoniilor, transformarea manierelor mesei (folosirea cuțitului, bunăoară), individualizarea crimei etc. sint procese care s-au desfășurat nevizibile tot evul mediu pentru a cunoaște o brutală accelerare în epoca modernă. Toate arată cât de importante sint, în determinismul istoriei, fenomenele și procesele de amănunțime, care par de mică însemnătate.

iunie 1989

Ilie Bădescu